

NOVICE

kmetijskih, rokodelnih in narodskih reči.

Na svetlobo dane od krajske kmetijske družbe.

Odgovorni vrednik *Dr. Janez Bleiweis.*

Tečaj **VIII.**

V sredo 6. svečana (februarja) 1850.

List **6.**

Telegraf ali daljnopisnik.

(V razjasnenje tega popisa je podoba priložena).

Večkrat se primeri, de človek želi kakšno imenitno prigodbo naglo v daljne kraje na znanje dati, ali jo iz daljnih krajev hitro zvediti. Kar posamesni človek želi, želijo tudi vladarstva ali regirenge, katerim je velikrat silno veliko na tem ležeče, de se imenitne reči hitro sèm ter tjà oznanujejo.

Že v nekdanjih časih so tedaj ljudje poskušali kakšno pripravo znati, de bi se tako oznanovanje v daljne kraje zamôglo naglo zgoditi. Če stare bukve prebirajo, že najdemo dolgo pred Krist. rojstvom, de so stari Greki in Rimci take priprave imeli, s kterimi so od eniga kraja do drugiga oznanila pošiljali. V ta namen so prižigali ognje na hribih, so trobili v rogove ali druge trobila, in takó je prvi trobentar drugimu, drugi tretjemu in takó dalje oznanil novico. Napravili so tudi po hribih na visocih kolih rante ali preklje, ktere so se na več krajev verteti dale, takó de so iz tega vertenja mnogoverstne znamnja postale, ktere so čerke (ali puštôbe) nadomestovale, ki so jih tisti poznali, ki so bili za oznanovace na hribih postavljeni. Kakor je eden te rante postavil, takó je tudi drugi storil, in takó so šle te znamnja naprej do tistiga kraja, kamor je bilo oznanilo namenjeno.

Kér so se tedaj po teh in enacih napravah oznanila hitrejši kakor po pošti in po drugih potih v daljne kraje pošiljale, so imenovali že stare ljudstva takó napravo telegraf.

Telegraf je tuja, gèrška beseda, in se pravi, v slovensko prestavljena, daljnopisnik, za tó, kér se s to napravo v daljne kraje piše. Kér so pa tudi drugi narodi besedo „telegraf“ v svoj jezik vzeli, se je tudi mi ne branimo, ker mislimo, de ni prav, ako smo prenapeti „čistniki“ ali superpuristi. Naša slovenska beseda „daljnopisnik“ je scer ravno takó dobra, kakor gèrška „telegraf“, vunder gèrške ne zaveržemo, kér se v vsih družih jezikih tudi sliši; dovelj je tedaj, de le razumèmo, kaj de pomèni.

Vsakdo, ki le nekoliko prevdari gori imenovane stare telegrafe, že na prvi prevdark spozná, de te stare naprave so bile silno neukretne, pomanjkljive, težavne in mnogim zadržkam podveržene.

Kakor so v vsih rečeh umne glave nove reči znajdle, takó se je zgodilo tudi s telegrafom. Umne glave so dolgo premišljevale, kakó bi se nek tista čudna moč, ki je blišku enaka in ki v enim trenutku ali sekundi 60,000 milj póta storí in se električna in magnetična moč imenuje, dala za telegrafe porabiti. Že pred sto leti so začeli učeni možje na Francozkim, Angleškim in Nemškim to čudovito moč za pošiljanje oznanil v daljne kraje poskušati, pa še le v

létu 1835 do 1837 so se te skušnje takó po sreči izšle, de so začele vladarstva mnogih dežel elektro-magnetične telegrafe napravljati. Tudi v naših krajih imamo zdej taciga telegrafa. Po tistim bakrenim (kufrenim) dratu, ki ga vidite potegnjeniga na visoke kôle zraven železnice ali scer velicah cestá; šviga tista čudovita moč semtertje, ktera, kakor blisk hitra, nosi oznanila iz eniga kraja v drugiga.

To je elektro-magnetični telegraf, kteriga vidite v podobi, ki je današnjim „Novicam“ priložena. Kér imajo Novice imenitni namen za omiko slovenskiga ljudstva skrbeti, so si že davnej prizadevale, kje kak popis tega telegrafa dobiti, ki bi prav po domače to reč razložil, in dobile so ga po dolgim iskanji v Marskih narodnih Novinah. Po tem popisu bojo tudi Novice svoj popis vravnale in tû in tam še kakšno razjasnenje pristavile. V natanjčno in učeno razlago elektro-magnetičniga telegrafa se ne meremo spuštati, kér bi takšne razlage vsi tisti braveci ne razumeli, ki niso popolnoma učeni naravoslovci in kterim niste elektrika in magnetika znani. Naš namen je le: napravo telegrafa takó razložiti, de jo bo v stanu vsak bravec zapopasti. De se pa vsacimu človeku spodobi, to napravo saj nekoliko poznáti, nam bo vsak poterdil, če zapopade: de nobena znajdba poslednjih časov ni takó imenitna, kakor ta, — in de nobena znajdba ni človeškemu umu v toliko čast, kakor ravno ta!

(Dalje sledí.)

Od zemljišne odveze na Krajskim.

V 2. listu letašnjih „Novic“ sim obljubil, od časa do časa na znanje dajati: kaj de deželna komisija za stran zemljišne odveze na Krajskim počenja in kakó de svoje opravila doveršuje. V poslednjim listu Novic ste scer brali, de je samo predsedništvo te komisije opravila, ktere so se od 17. novembra do konca pretečeniga léta 1849 storile, v Novicah na znanje dalo in obljubilo, take naznanila tudi v prihodnje na znanje dajati; to pa z mojim namenom clo nič ni navskriž. Predsedništvo oznani ob kratkim po vradni viži dela in sklepe oprostivne komisije, in se ne more v natanjčno razskladanje vsiga spuštati. To delo sim jez v Novicah obljubil, in obljubo bom spolnil z razlaganjem prav po domače. Veselilo me je naznanilo predsedništva v „Novicah“ brati iz dvojniga vzroka, prvič: de se tudi kmetam vradno pové, kaj se v ti komisii godí, *) in

*) De bi pač komisije za oprostenje zemljiš povsod takó ravnale in slovenskimu kmetu v slovenskim jeziku vse te reči na znanje dajale, ki so za-nj toliko imenitne! Ljudstvu bi se vstavna pravica zgodila, in marsikteri razperti bi se v okom prišlo, kakor skušnja na Koroškem

drugič zató, de bravci iz tega naznanila zvedó potenje vsiga tega, kar sim jez pisal, namreč, de je pravično, in de mu zató ni treba pod klobukam ravnati, ampak de razodene vse, kar se opravlja, de se mu tedej, ker le želí po pravici ravnati, ni treba očitnosti bati. Pravica je Bogu in ljudém ljuba; zató se ne sme, kdor pravico in resnico govórí, po kotih potikovati, ampak ljudstvu odkritoserčno povedati, de bode po nji razsvitljeno in oprosteno.

Če pa v komisijnih razglasih berete, postavim: „v ti seji se je tudi posvetvalo: ali bi deželna komisija že zdaj v presojevanje vzela in določila: kakošne davšine bi se še zraven v §. 5 ministerskiga ukaza omenjenih za brez vsiga odškodovanja odpravljene spoznale“ i. t. d. boste morebiti rekli: kaj nam to pomaga? to nam le misli obudi, pa nas nič ne podučí. —

Pri tem morate pomisliti, de predsedništvo ne more dolžnosti na se vzeti, vam vse s perstam pokazati; zakaj ono se mora le postave deržati, nje razjasnenje pa vsakimu brihtnimu človeku prepustiti. Krajci niso sicer zabitih glav, in marsikteri kmet jo že sam dobro pretuhta, kader je treba mošnja odpréti. Zató bi utegnil marsikdo clo misliti, de se boste že sami zbrihtali brez poduka in natanjčniga razjasnenja; — ali meni se vendar le urbarske in desetinske zaveze tako zavozlane zdé, de je k temu treba več vediti, kakor hruške péči, če se hočejo po pravici odvozlati. Zató tedaj mislim, de natanjčno razjasnenje ne bo nepotrebno.

Deželna komisija je pa že toliko opravil dokončala, de se mi težko zdi, kje de bi začel; ali bi bilo potreba popred pisati od pasjiga ali od nedolžniga ovsa, ali od pišet ali jaje? Nar boljši je, če je začetek vesel; zatorej bom jel od tega pisati, kar vas nar bolj veseli, namreč, od tistih davšin, za ktere ne bo treba nič plačati.

Nekdanji podložni kmetje so večidel želeli, de bi nič ne plačali za urbarske in desetinske davšine, — grajšaki pa so sploh terjali, de bi za vse plačila dobili, kar so do leta 1848 vživali; — kaj je bilo tedaj storiti, de bi bilo vsim prav? To je prevdaril naš častivredni Dr. Kaučič, in jo je po sredi zavlil, ker je v deržavnim zboru na Dunaji pri zadnjim posvetovanju zastran zemljišne odveze 4. §. v postavo vrinil, ki se glasi: „za nektare davšine naj se primerno odškodovanje da, za nektare pa ne. — Tega določila se je tudi ministerstvo deržalo, ko je v ukazu od 12. septembra 1849 v §. 5. izreklo:

„Brez odškodovanja so odpravljene in nehajo:

- a) vsaktere odrajtvila in davšine gostačev;
- b) vodni činži in tlaka za ribštvo, samotista ne, ki se na lastnih zemljiših tistih opravlja, kateri pravico imajo do ribštva, in ktera je za tako poterjena (rektificirana) ali pozneje za povračilo pogojena;
- c) vsako povišanje činža, ki se je prigodilo zastran razdelitve podložnih zemljiš;
- d) vse pravice gruntnih gospósk zastran predkupovanja, vstopa ali preddobitve, vernivniga pripada, in kupa (kavfertne pravice) brez vsiga razložka, naj si bodo pod kakoršnim koli iménam.
- e) vse iz obstoja nekdanjih deželskih sodnih gospósk izvirajoče odrajtvila v denarji, blagu in delih, kakor tlaka, ovès ali jeziki za deželsko sodno gospósko, kancelijski ovès i. t. d.

kaže, kjer je gosp. Einspieler s spodobno besedo v Celjovškém časopisu ondašnje komisijo vprašal: zakaj de razglasuje svoje oznanila i. t. d. le v nemškém jeziku, in ne tudi za slovenske prebivavce v slovenskim? in je mogel zavolj tega pravičniga vprašanja od več strani toliko zopernosti prenesti! Vsih taci razpertij bi ne bilo nikjer treba, ako bi se vradniki v vsím po postavah vstave zvesto ravnali. De bi vradniki vunder nikdar ne pozabili, de si ljudstva ne bojo pustile dodeljenih vstavnih pravic kratiti! Ali je to takó težko zapopasti? Vred.

f) vsi činži ali obresti in odrajtvila, ktere so gruntne gospóske za od njih nekdaž oskerbovane sodne in politične opravila dobivale, namreč: sodnijska tlaka za sodniške poslopja, denar za gospóskno varstvo, za ogenj, za čuvaja i. t. d.

g) gospóskini preselitni denar in mertvašina, mertvarška pravica, mertvaška glava in druge take odrajtvila raznih imén.

V §. 7. govórí imenovani ukaz, de nehajo tudi brez plačila:

h) lovske tlake in druge odrajtvila za lovske namene, kakor pasji ovès, reja in kerma (futrane) lovskih psov i. t. d.

Od teh odrajtvil bomo od vsakiga posebej prihodnjič govóřili.

Ambrož.

Smolíko konj ozdravljati.

(Konec.)

Nedolžna smolíka (gutartige Drüse) je vselej prisadna smolíka. Ta prisad boš najdel v nosnicah in v medčelustnih bezgavkah. Notrajna koža nosnic je tedej čez in čez bolj rudeča, gorka, enmalo otekla, zató je konju nos enmalo zamašen, de težji sope; teče mu iz nosnic bolj ali menj gosta, bela ali rumenkasta žleza brez smradú in brez de bi nosnici vglodala. — Medčelustne bezgavke so prisadno otekle, gorke, boleče. Nedolžna smolíka terpi 2, k večimu 3 ali 4 tedne.

Poglavno zdravilo nedolžne smolíke je gorkota. Bolni konj naj se tedaj s slamo po celim truplu dobro oriba, z gorko oddejo pokrije, naj v gorki štali stoji, premerzla pijača naj se mu ne daje. De se prisad v nosnicah potolaži in de se žleza iz nosnic loše izteka, napravi mu vsaki dan dvakrat pod nosnice ječmenov sopár, kakor smo v 1. listu letašnjih Novic za kevžeh svét dali. — Otekle medčelustne bezgavke pa namaži s kakoršno koli mastjó in ovij jih s kakšno kožuhovno ali s žakličkam, ki je s predivam nabašan. To mazilo in gorkota jih omeči, de se otekljina zgubi ali pa gnojiti začne, kar je tudi prav. Dobro je tudi neko posebno mazilo za smolíke, ki obstoji iz polovice mazila živiga srebra (graue Quecksilbersalbe 2 Loth) in iz polovice terpentinoviga olja (Terpentinöl 2 Loth). Tega mazila se vriba vsaki dan nekoliko v smolíko. Če je smolíka mehka postala, se predere, ali naj se z nožem prereže, pa to le takrat, kader je smolíka čez in čez mehka. Ko se je smolíka prederla, naj se vtakne majhin osvalk čistiga prediva v prederto luknjo, de se gnoj popolnoma izteče.

Druzi ozdravil ne potrebuje nedolžna smolíka. Notrajne zdravila naj se konjule takrat dajo, kader je s smolíko tudi kevžeh sklenjen, in takrat naj se daje konju tista štupa, ktero smo tudi v 1. listu (stran 3.) svetovali.

Če pa smolíka čez 4 tedne terpi, ima že podobo nevarne smolíke (bedenkliche Drüse); taciga konja postavi preč od družih konj, ker se je bati, de je ne nalezejo. Taki konji z nevarno smolíko nimajo več praviga prisada v nosnicah; koža nosnic je blede, žleza je scer bela ali rumenkasta, pa ni enako gosta in večkrat kožo pod nosnicama vgloda. Take nosnice kadi s kolofonijo ali s tisto smolo, s ktero se strune gosel mažejo, enkrat na dan. Za znotranjo zdravilo pa daj konju vsak dan pol lota siroviga antimona (rohen Antimon), 1 lot kalmeža in 1 lot terpentinoviga olja, skupej zmešano. Večkrat mu v nosnici poglej, in če turove zagledaš, je to znamnje, de je konj smerkov — za to bolezin pa ni zdravila.

Poprašaj za svét zvedeniga zdravnika, de ti bo povedal, kaj de je s takim konjem storiti. Po postavi